

Світлана Задорожна

к.ю.н., доцент кафедри європейського права та порівняльного
правознавства Чернівецького національного університету імені Юрія

Федьковича

УДК 341.01

Основні принципи докласичного міжнародного права

Анотація: В даній статті досліджується комплекс принципів, що беруть свої витoki в античній практиці зовнішніх відносин перших різнорівневих соціальних утворень, та стали правовою основою для середньовічного міжнародного права. Обґрунтовується суспільна необхідність відповідних принципів для регулювання життєво необхідних міжнародних відносин стародавнього періоду та періоду середньовіччя. Доводиться, що міжнародне право до класичного періоду будується перш за все на загальних принципах права, що знайшли своє закріплення у сучасному праві, зокрема на принципах справедливості, гуманності, захисту прав людини, рівності перед законом, та загальних принципах міжнародного права, що «дожили» сучасності, зокрема, принцип мирного вирішення спорів, принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань, непорушності кордонів та отримали своє нормативне визнання в сучасних універсальних міжнародно-правових актах.

Ключові слова: міжнародне право, історія міжнародного права, загальні принципи міжнародного права, принципи до класичного міжнародного права, міжнародна рівність, справедливість, еквівалентність, гостинність, ввічливість, дипломатична недоторканість, добросовісність, територіальне верховенство, гуманність.

Аннотация: В данной статье исследуется комплекс принципов, которые берут свои истоки в античной практике внешних отношений первых разноуровневых социальных образований, и стали правовой основой для средневекового международного права. Обосновывается общественная необходимость соответствующих принципов для регулирования жизненно

необходимых международных отношений древнего периода и периода средневековья. Доказывается, что международное право доклассического периода строится, прежде всего на общих принципах права, которые нашли свое закрепление в современном праве, в частности на принципах справедливости, гуманности, защиты прав человека, равенства перед законом, и общих принципах международного права, которые «дожили» до современности, в частности, принцип мирного разрешения споров, принцип добросовестного выполнения международных обязательств, нерушимости границ и получили свое нормативное признание в современных универсальных международно-правовых актах.

Ключевые слова: международное право, история международного права, общие принципы международного права, принципы доклассического международного права, международное равенство, справедливость, эквивалентность, гостеприимство, вежливость, дипломатическая неприкосновенность, добросовестность, территориальное верховенство, гуманность.

Summary: This article examines a set of principles that take their origins in the ancient practice of external relations of the first multi-level social formations, and became the legal basis for medieval international law. The social necessity of the corresponding principles for the regulation of vital international relations of the ancient period and the period of the middle ages is substantiated. It is argued that international law, prior to the classical period, is based primarily on the general principles of law, which have been consolidated in modern law, in particular, on the principles of justice, humanity, the protection of human rights, equality, and the general principles of international law that have survived modernity, in particular, the principle of peaceful settlement of disputes, the *pacta sunt servanda*, the inviolability of borders and got their normative recognition in modern universal international legal acts.

Key words: international law, history of international law, general principles of international law, principles of pre-classical international law,

international equality, justice, equivalence, pucta sunt servanda, hospitality, politeness, diplomatic immunity, integrity, territorial rule, humanity.

Постановка проблеми. Суспільна необхідність міжнародного спілкування між різнорівневими співтовариствами стародавнього світу з метою встановлення та розвитку економічних, культурних, релігійних, та в першу чергу, торгівельних відносин, стала першопричиною появи основних принципів їх регулювання. Відсутність держави, як основного суб'єкта міжнародного права, наявність великої кількості недержавних суб'єктів міжнародних відносин з різним правовим статусом, які взаємодіяли на основі пірамідальної системи взаємовідносин, не стало перешкодою, а скоріше навпаки обґрунтуванням необхідності визнання рівності перед обов'язком дотримуватися правил регулювання зовнішніх відносин.

З врахуванням сказаного необхідно вірно датувати час появи цієї концепції, адже вона вперше звернула увагу на появу ключових положень міжнародного права: інститутів правосуб'єктності, дотримання міжнародних договорів, непорушності кордонів та статусу території, статусу іноземців, правонаступництва, відповідальності. Римський юрист Гай переносить давньоєгипетську концепцію природної рівності всіх вільних на відносини між державами. «Спільним правом всіх людей... правом, яке між всіма людьми встановив природний розум, застосовується і захищається однаково в усіх народів і зветься правом загальнонародним, ніби правом, яким користуються всі народи»[1; С.15].

З міжнародною правосуб'єктністю пов'язане питання рівності суб'єктів міжнародного права. Тут слід розрізняти рівність суб'єктів перед законом ("рівність у захисті правом або рівність перед правом") та рівність їх прав, що впливають зі статусу суб'єкта міжнародного права. Останній принцип "був утверджений ще на початку розвитку міжнародного права" і мав свої витоки у природному праві, ідеї природної рівності держав, поєднанні понять природної особистості та держави[2; С.13]. В стародавньому Китаї "держави були рівними перед законом і однаково охоронялись ним"[3; Р.645]. Ця

рівність простежувалась в арбітражних рішеннях, міжнародних договірних застереженнях та й в інших міждержавних стосунках. Коли в 586 р. до Р.Х. маленька китайська держава Пю судилася з середньою державою Ченч, вона виграла справу. В справі “Чу проти Лу” (519 р. до Р.Х.) маленька Чу відстояла свої права перед середньою державою Лу. Таким чином було доведено, що міжнародне право захищає не офіційний статус держави, а справедливість. Цього принципу китайські держави дотримувались і в період війни[4; С.100].

Ідея рівності полягала у визнанні всіх, без різниці в розмірах чи ступені впливу, суб'єктами міжнародного права, однакового поширенні на них принципів дотримання міжнародних зобов'язань, можливості участі в торгівлі, праві на допомогу з боку інших держав та ін. На це вказує професор Празького університету М. Циммерман: “Не дивлячись на свої горді титули, єгипетський правитель (фараон) змушений був, як і вавилонські царі, визнати засаду рівноправності в міжнародних відносинах і називати в своєму дипломатичному листуванні всіх і навіть маловпливових, але незалежних царів своїми братами. Це було своєрідною першою спробою проголошення засад формальної рівності в міжнародному праві”[5; С.47].

Принцип рівності суб'єктів МП бере свій початок у докласичному періоді і пов'язаний із природно-правовими уявленнями стародавнього світу про рівність перед богами, оскільки останні «створили державності за образом небесного царства, а всіх людей – за власним образом» [6; С.309]. Так, у васальних договорах сторони зобов'язувалися нести відповідальність за порушення договору. Як бачимо, принцип рівності застосовувався у відносинах люди – боги, тоді, як у відносинах між собою діяв принцип субординації. В стародавньому Китаї міжнародні відносини регулювалися на принципах рівності і суверенітету, який ще не отримав на той час сучасного його розуміння.

В Стародавньому Вавилоні починає формуватися поняття справедливості, яке має божественне походження. Так, в поемі, іноді її

називають «Страждаючий чужинець», її невідомий автор чітко визнає, що боги повинні відноситись до людей справедливо, а не грати з ними за своєю примхою[7; С.71]. Отже, принцип рівності, що мав божественне походження, закладає основи й принципу справедливості.

Даний принцип передбачав визнання суб'єктами міжнародного права і пізніше був закладений в основу сучасного принципу рівності держав.

В цей період закладають основи правового регулювання і іноземців (принципи національного режиму, режиму найбільшого сприяння та принцип взаємності). Такі згадки знаходимо в Стародавній Індії, в законах Ману, в договорах Хеттської держави.

В період абсолютизму все більшого значення набувають ідеї суверенітету і рівності держав, хоча обидва принципи мали в той час феодально-династичне забарвлення. Суверенітет держави проголошувався в формі суверенітету монарха, оскільки монарх вважався його єдиним носієм (наприклад, Людовик XIV говорив: «Держава – це я»). Рівність держав також зводилась до рівності суверенів («рівний над рівним влади не мають») [8; С.31].

Пірамідальний характер суб'єктів стародавнього міжнародного права вказував на різний обсяг правосуб'єктності, що залежав від політичного становища та рівня у системі даного періоду.

Необхідність визначення міжнародної правосуб'єктності в стародавньому періоді заклала принципи визнання, добросовісного виконання міжнародних зобов'язань незалежно від правового статусу суб'єкта, які дійшли до нашого часу і міцно закріпилися у сучасному міжнародному праві. Завдяки властивості доісторичної трансформації міжнародного права, принцип рівності людини перед богами, з появою та утвердженням держави, як певної організації людей, був трансформований у принцип рівності суб'єктів міжнародного права, замінивши принцип субординації та феодально-васальну систему міжнародних відносин.

Отже, ідея загального принципу права – принципу рівності було закладено в основу регулювання стародавніх відносин у принципі визнання, а пізніше у якості загальноновизнаного універсального принципу міжнародного права – суверенної рівності суб'єктів міжнародного права.

Налагоджування перших зовнішньоекономічних зносин у стародавньому світі відбувалося на підставі інституту еквівалентного подарунку, що склався ще на основі вождества, сприяючи розвитку первісної торгівлі став прототипом сучасного інституту міжнародної торгівлі. Так, престижна економіка відігравала важливу роль для створення та розвитку міжнародних відносин, адже шляхом престижних дарунків суб'єкти відносин набували союзників та отримували право на встановлення «правил гри». Такі вимоги тогочасної торгівлі породжують ідею взаємності і взаємовигідного характеру, що в майбутньому закріплюються у вигляді принципів взаємності та рівності учасників в сучасному міжнародному праві.

Міжнародно-правовий принцип еквівалентності застосовувався не тільки в торгівельних відносинах, а й у відносинах авторитетності співтовариств та їхніх лідерів, саме тому його ще називають «генеральним принципом взаємовідносин» [9; С.17] первісних утворень.

В історії стародавнього світу економічні відносини зводились не тільки до задоволення економічних потреб, а й були засобом досягнення політичних, ідеологічних і навіть військових цілей. Торгівля була одним із засобів взаємодії народів та причиною появи міжнародних відносин. Торгівельні відносини велися у період між війнами, а іноді і не припинялися і під час військових дій з ворогуючими сторонами та нейтральними державами, іноді війна навіть сприяла розповсюдженню відносин з обміну і відповідала економічним інтересам ворогуючих сторін. Тому з'явившись у період міжплемінних відносин, основи міжнародного торгівельного права набувають стабільного регулювання і формуються майже однаково у всіх регіонах. Зокрема, в рамках практики існування торгівельних місій «склалися і формувалися принципи недоторканості торговельного

представника, майна іншої сторони, інститут статусу іноземця, рівність сторін, виконання взятих на себе зобов'язань, відповідальності ін.» [6; С.464]. Торгівельні місії, як правило, носили тимчасовий характер, однак зустрічалися і постійні торговельні представництва, які отримували особливий режим перебування в іноземній державі, як правило, надавався режим на основі принципу найбільшого сприяння. В торгівлі стародавніх народів закладаються основи принципу добросовісності та взаємної довіри.

Паралельно прослідковуємо тісний взаємозв'язок у розвитку стародавніх принципів рівності, взаємності, еквівалентності та справедливості, які мали на меті взаємовигідне врегулювання відносин і стали правовою базою для сучасного принципу рівності суб'єктів міжнародного права.

Розвиток торговельних відносин та вихід за межі власного соціуму вимагав врегулювання статусу іноземців, зокрема складаються правила постійного сприяння торговцям, священним визнавалося греками право притулку: «Цар спочатку дружньо прийняв цих скифів, оскільки вони прийшли проти притулку» (Геродот. Історія. I. 73).

Важливий інститут стародавнього міжнародного права – гостинності, став основою правового регулювання статусу іноземців, і як вважає Ю. Колосовська: «Гостинність, як право народів була першим кроком до виникнення міжнародного права взагалі» [10; С.86]. Інститут гостинності, визнання рівності правового статусу іноземців сприяв встановленню єдності міжнародних відносин стародавніх держав, вперше закріплювалися ідеї цінностей людства в цілому та встановлення принципу ввічливості. Зароджуючись ще у міжплемінних відносинах (в Елладі Зевес Ксеній був покровителем чужоземців, тут складаються своєрідні установи проксенії, прототипи сучасних консульських установ, аналогічні установи відомі майже усім примітивним міжплемінним утворенням), інститут гостинності, спочатку на основі окремих прецедентів, а потім звичаєвим шляхом, закладає основи загального принципу доступу в різні країни підданих чужих держав.

Встановлення правового статусу іноземця було одним з перших кроків до становлення основних принципів сучасного міжнародного права та є основною тенденцією сучасного міжнародного права до підвищення ролі міжнародно-правового регулювання прав і свобод особистості, як першої ланки міжнародно-правових відносин.

На думку, Саїдова А., саме у цей час почала закладатися основа ідеї прав людини, особистості, як самостійного суб'єкта права» [11; С.18], формуються та закріплюються основи захисту природних прав людини.

У даному контексті, дослідники виділяють такі категорії, як філантропія в Давній Греції і гуманність в Давньому Римі. У давній період ідея і поняття прав людини були більше пов'язані з міжнародною сферою, ніж із внутрішньодержавною. Зокрема, в Давньому Римі питання захисту особистості на основі принципу гуманності вирішувались згідно положень *jus gentium*.

Саме в стародавній період в міжнародній практиці держав виникає ідея захисту іноземців від їхніх власних держав і правителів (вимушених переселенців та біженців). Інститут притулку був відомий в Єгипті, Митонії, Хеттській державі, Індії та Китаї. Тут укладаються договори про видачу, формується процедура такої видачі, її умови.

Основна ідея інституту гостинності отримала своє наступне визнання у принципах (режимах) правового статусу іноземців (національний режим, режим найбільшого сприяння) у сучасному міжнародному праві.

В середньовічному праві систематизується інститут міжнародно-правової відповідальності, інститут найбільшого сприяння та національного режиму в рамках договірної права, складається повноцінний інститут ратифікації міжнародних договорів (який був відомий ще за стародавнього періоду) та недійсності договорів. Також з'являються інститути характерні саме для періоду середньовіччя, зокрема інститут каперства та «хрестових походів» в рамках права війни, тощо.

Обмін місіями, посольствами чи окремими представниками у стародавній період був одним із основних форм здійснення міжнародного співробітництва, що мотивувалися найвищим ступенем необхідності і вимагав формування ключових правових принципів міжнародного співіснування. Хоча дані правила носили характер звичаєвих і релігійних норм, однак вже містять елементи майбутніх інститутів посольського (а пізніше дипломатичного) права. Ряд звичаєвих норм щодо недоторканості представників, їх функції, порядок прийому дипломатичних місій, їхнє перебування на території іноземної держави закріплювались в міжнародних договорах або дипломатичному листуванні. Безперервність традицій регулювання посольських відносин, особлива важливість даної форми міжнародного співробітництва покладуть основу імперативності принципів класичного міжнародного (дипломатичного) права – взаємність і поваги до іноземців, недоторканість дипломатичних представників.

Принцип взаємності в посольських відносинах проявляється не тільки у взаємному наданні режиму найбільшого сприяння послам відповідної країни, але і у процедурі встановлення та ведення дипломатичних зносин. Взаємність у правилах прийому іноземних посольств і у визнанні за ними певного статусу вплинула на формування принципу міжнародно-правової відповідності. В посольському праві цей принцип проявився у «взаємному наданні прав та привілеїв» дипломатичним представникам іншої сторони [12; С.111]. Зокрема, дипломатичні та торговельні представники набували права недоторканості. «Греки визнавали принцип, згідно якого герольди, якими обмінювались ворогуючі сторони, недоторкані. Цього правила притримувались не лише у відносинах між грецькими містами-державами, але й з негрецькими народами... Права до герольдів була загальновизнаною нормою грецького права війни» [13; С.37].

З появою дипломатичної діяльності і потреби в її правовому забезпеченні виникають основні принципи міжнародних відносин і міжнародного права – взаємності і поваги до іноземців. Взаємність в

правилах прийняття іноземних посольств та визнанні за ними певного статусу вплинули на формування принципу міжнародно-правової відповідності, що в посольському праві проявився у взаємному наданні дипломатичних привілеїв. Принцип взаємності у посольських зносинах серед іншого вплинув на встановлення поваги до іноземців взагалі. Зокрема в середовищі племен індіців Північної Америки, “які не припускали звільнення полонених у війні навіть за викуп, завжди розглядали особу, що здійснює дипломатичні функції, як священну”[14; Р.151].

Отже, будучи одним із найстаріших галузей права, в силу своєї функціональної необхідності стародавніх міжнародних відносин, посольське право у свої надрах закріплює принцип дипломатичної недоторканості, рівності суб’єктів міжнародного права, а в рамках договірного права й принцип добросовісного виконання зобов’язань, який характеризуються найбільшою безперервністю свого дотримання при закріпленні та становленні, і зберігся в сучасному міжнародному праві та затвердиться як основний імперативний принцип.

З ростом міст, торгівлі та мореплавства в середні віки в купецьких колоніях італійських міст-республік з’явився інститут консулів. На початку XVII століття проголошується і поступово знаходить визнання принцип свободи судноплавства у відкритих морях в океанах для всіх держав. Складаються окремі інститути морського права[8; С.31].

Морське право стародавнього світу було тісно пов’язане із торгівельним, оскільки міжрегіональна торгівля іноді була можлива лише водними шляхами. Першість тут належала Стародавньому Єгипту та Ассирії, де хоча і не укладалося спеціальних міжнародних договорів щодо морських відносин. Але у загальні міжнародні договори включалися правила, що регулювали відносини щодо користування морськими шляхами та морської торгівлі. Останні були запозичені державами греко-римської античності. Саме ця практика започаткувала уявлення про відкрите море, берегове право, правила морської війни та торгівлі, піратство та правила міжнародного

приватного права. Зокрема, піратство визнавалося протиправним і держави спільно шукали методи боротьби із ним, що свідчило про спроби міжнародного вирішення питань загальної міжнародної загрози. До юрисдикції портів включалися води, що омивають їх, дане поняття було пізніше покладено в основу сучасного поняття внутрішніх вод держави та інституту територіальних вод. Загальновизнаним був принцип свободи відкритого моря, який носив звичаєво-правове походження.

Основні принципи до класичного періоду простежуємо і в сфері регулювання правового статусу територій. Саме в цей час було закладено принцип непорушності, недоторканості території. Непорушність існуючих кордонів підтверджувалась міжнародними договорами: «Усі міста Шаттівази, які розташовані на березі Євфрату, він повинен захищати, але він не буде займати жодного іншого міста, розташованого на березі Єфрату» (договір царя країни хетів Суппілуліуми I з правителем Миттанні Шаттівазою 1350 р. до н.е.). Така детальна регламентація лінії кордонів сприяла формуванню принципу непорушності кордонів. Характерною рисою даного докласичного принципу було те, що в той період він не набув повсюдного визнання, що пояснювалося існування територій з різним міжнародним статусом. Завоювання в той час було звичним явищем, яке виправдовувалося релігійними чи ідеологічними цілями.

В Ст. Китаю був відомий принцип заборони спричинення шкоди території іноземної держави, зокрема заборонялося змінювати русла річок, що мали транспортне чи господарське значення для інших державних утворень. Такий принцип можна вважати зародженням та становленням сучасного принципу територіальної цілісності держави.

Питання правового статусу, делімітації кордонів та укладання відповідних міждержавних угод були добре відомими стародавньому міжнародному праву. В стародавній Месопотамії лінії кордонів між містами - нормами проводились волею верховного бога Енліля, або бога правосуддя

Іштарана[15; Р.61]. В індійському регіоні існувала детальна процедура делімітації кордону за Законами Ману.

Крім того, в стародавньому міжнародному праві було закладено першооснови принципу нейтралітету, демілітаризації, та принцип територій з міжнародним режимом. До останніх відносились крупні храми та святині, куди будь-який бажаючий може за законами предків приходити... безперешкодно. Священна ділянка і храм Аполлона в Дельфах і народ дельфійський нехай будуть незалежними, за звичаями предків, з правом самооподаткування і користування податками для себе, зі своїм судом над людьми і країною». (Фукидид. V.18) [6; С.373].

Принцип оголошення війни один з найдавніших звичаєвих принципів міжнародного права, який був відомий і Середньовічній Європі, де остаточно закріплюється формальна процедура оголошення війни в XVст., однак вже починаючи з XVI ст. принцип втрачає своє значення і в кінці XIX ст. остаточно зникає і простий розрив дипломатичних відносин стає достатньою підставою визнати початок війни.

Давньому світу відомий і принцип нейтралітету, який в сучасному міжнародному праві знайшов своє відображення у принципі постійного нейтралітету держав.

Однією з головних особливостей стародавнього міжнародного права стало визначення поняття державної території та становлення міжнародно-правових засобів її визнання. Більшість територіальних питань були віднесені до «юрисдикції» богів, які «встановлювали» між собою кордони як власники території, «розв'язували» територіальні суперечки в якості третейських суддів, виступали свідками і гарантами територіальних договорів[16; Р.513-572]. Згодом, статус територій почав втрачати релігійне обґрунтування і почав визначатись за позитивно-правовими критеріями.

В період середньовіччя інститут території остаточно підтверджується, його роль зростає на основі принципу територіального верховенства, оскільки основним суб'єктом виступає територіальна держава з виразними

територіальними кордонами. Під впливом цього інституту утверджується інститут правосуб'єктності, правонаступництва і визнання, суверенітету, тощо.

Війна в стародавньому періоді розглядається як альтернатива мирним відносинам, а тому війни велися із жорстким дотриманням певних правил. Зокрема, в стародавньому періоді визнавалася основною ідеєю обмеження засобів ведення війни, гуманізація її ведення та навіть можлива відмова від військового вирішення спорів. Антична Греція розрізняла війни справедливі і несправедливі, однак вже у середньовіччі приватні війни будуть заборонені. Так закладалися основи міжнародного гуманітарного права та утворився принцип мирного вирішення міжнародних спорів.

В стародавній китайській практиці ведення війни пропагувалися відносини з супротивником, що засновувались на моралі і справедливості [17; С.83].

Характерною рисою права війни стародавнього періоду було виправдання своїх військових походів та інших насильницьких дій не тільки як військових репресалій, тобто відповідальності за порушення міжнародних зобов'язань (інститут репресалій був складовою міжнародної відповідальності та інституту права війни), а й гуманними цілями. «Так, Хетський цар Суппілуміума I пояснював завоювання країни Ізуві її споконвічною приналежністю Хетському царству і бажанням звільнити підкорені їй народи» [6; С.504]. Тут чітко прослідковується схожість аналогічному сучасному і досить спірному явищу міжнародного права – інститут гуманітарної інтервенції, тобто, як і на сході віків, у ХХІ ст. військові дії виправдовуються намаганням «звільнити» місцеве населення від уряду, що не підкоряється «визволителю».

Одним із найперших принципів права війни був принцип оголошення війни та залагоджування конфлікту мирними засобами, переговорами, які міцно закріпилися у сучасному міжнародному праві у принципі мирного вирішення міжнародних спорів.

Перші принципи гуманізації військових дій також були закладені саме в Стародавній період міжнародного права. Зокрема, в практиці Стародавньої Індії та Античній Греції із військових дій виключалося мирне населення (перші зародки поняття комбатантів і не комбатантів), поранені, храми і навіть будівлі, які вважалися витворами мистецтва. В стародавній Індії започатковується концепція «жертви війни», за Законами Ману згадується поняття «віроломні» засоби ведення військових дій, що свідчить про основи принципу обмеження засобів ведення війни, тут також зароджується інститут «нейтралітету».

Можемо взяти до уваги таку стародавню і доволі велику на ті часи цивілізацію, як та, що існувала у Стародавній Індії. Давній індійський мислитель Каутілья у IV ст. до н.е. сформував основний зовнішньополітичний принцип: «Хто слабкіший за іншого, той повинен укласти з ним перемир'я, хто сильніше, той повинен вести війну». Аналогічні принципи були закріплені у законах Ману: «Цар – вправний політик нехай добивається усіма засобами, щоб союзники, нейтральні і вороги не були сильніше нього». При цьому ворог – це ваш сусід. «Така сутність політики» [18; С.142].

Перед початком війни вимагалось дотримання звичаю улагоджувати конфлікт мирними засобами. В стародавній Індії переговори перед початком воєнних дій були не лише узвичасним інструментом зовнішньої політики, але й необхідною умовою продовження конфлікту. Давньоіндійська доктрина зовнішніх зносин, як і звичаєві норми цього регіону, утверджували ідею «будь-якими засобами зберегти мир і запобігти кровопролиттю» [19; С.403]. Заклик до попереднього мирного вирішення конфлікту є характерним для давньоіндійського міжнародного права: «Відмовся від битви, адже війна не заслуговує схвалення ні за яких умов». І лише у тому випадку, якщо «мирні переговори тих, хто всіма засобами прагнув миру і не бажав війни, закінчаться провалом, тоді війна стане незапобіжною. Адже дуже суворі наслідки виникають від провалу мирних переговорів» [20; С.141, 163]. В

стародавньому Римі до офіційного оголошення війни ворожій стороні надавався строк, впродовж якого вона мала повернути збитки, поновити стан, що існував між сторонами до початку конфлікту чи в інший спосіб задовольнити римську сторону; і лише, якщо це не було зроблено вдавались до процедури оголошення війни.

Китайський філософ Лао-цзи закликав до дотримання принципу гуманізму під час ведення війни. «Хто веде війну людинолюбно, - казав він, - перемагає, а зведена ним оборона неприступна. Небо його рятує, а людинолюбність його охороняє» [21; С.36]. Отже, важливим елементом цього стародавнього вчення був пацифізм.

Існування війн і насильства в міжнародних відносинах не є підставою говорити про відсутність міжнародного права, з іншого - правове врегулювання питань ведення війни, статусу військовополонених, цивільного населення, окупованої території та ін. в стародавній період в регіонах Близького Сходу, Індії, Китаю, Середземномор'я показують високий рівень розвитку цих інститутів. Війна, на думку Ф. Мартенса, «була могутнім засобом для зближення народів... Крім того, війна була засобом, за допомогою якого народи знайомились один з одним, і після укладення миру зав'язували мирні відносини і поширювали плоди своєї освіченості в чужих землях»[22; С.34]. Війни сприяли розвиткові торгівлі, міжнародних відносин з одного боку, і розвиткові міжнародного права, відповідних його інститутів та принципів - з іншого. Можна назвати низку основних принципів і інститутів, які виникли у стародавній період (у відносинах Стародавнього Єгипту, Месопотамії, Індії, Китаю, Греції) і залишились властивими системі міжнародного права аж до теперішнього часу. «навіть на самих ранніх сходах існування держави були зв'язки між окремими державами і складались правові норми, які регламентували ці зносини ... Перші зародки міжнародного права складались у вигляді різних місцевих міжнародно-правових систем, що охоплювали порівняно невеликі географічні райони,

саме ті райони, де найраніше відбулось розкладання родового ладу і зародження класового суспільства і держави» [23; С.3-5].

Будучи викликаними життєвими потребами держав (це визнавали навіть ті, хто взагалі заперечував існування міжнародних відносин в стародавньому світі: «І торгівельні, і релігійні зв'язки – не більш ніж вираз фізичної неможливості, при певному рівні цивілізації, обмежитись виключно ворожими зносинами з сусідами» [24; С.17-18]), міжнародні відносини для досягнення своєї мети повинні були провадитись мирними засобами, і лише меншою мірою – воєнними[25; Р.4]. І хоч це не завжди було так (воєнні відносини займають велику частку стародавніх міжнародних відносин), уява про “панування практично безмежного свавілля сильного” в стародавніх міжнародних відносинах не цілком відповідає дійсності[26;С.35-36]. Натомість сама мета стародавніх міжнародних відносин – задоволення інтересів держав, які не можуть бути задоволені в їх межах – підтверджує, що в них держави переслідували мирні економічні інтереси: «Війна не може вважатись постійною умовою міжнародних відносин і часто була характерною між малими групами і доволі рідко продовжувалась довго ... торгівля, сприяючи миру та єдності між розрізненими елементами наче магічна сила, є важливим передвісником цивілізації» [14; Р.288, 290]. В той же час існуючі військові конфлікти вимагали не лише врегулювання самої проблеми, а й встановлення правил ведення війни, нерідко з тією ж метою не втратити економічну вигоду від торгівлі з відповідною державою. Не дивно, що першими виникали правила міжнародної торгівлі та правила і звичаї, що робили її можливою за часів війни[4; С.70].

Головною ідеологією Середньовіччя було християнство, яке втрачає першопочатковий дух пацифізму і не насилля, і набуло в якості імперської ідеології ярко виражені риси войовничості, що проявляється в концепції справедливої війни (війна як засіб досягнення миру). Церков отримує право захищати себе силою зброї та паралельно робить перші кроки до обмеження засобів і методів війни.

Найдавніші правові основи регулювання міжнародних відносин були закладені саме в сфері регулювання договорів, хоча їм передувало регулювання за допомогою звичаїв. Як стверджує А.М. Талалаєв, «перші міжнародні договори з'явилися в 3-му тис. до н.е. у відносинах між рабовласницькими державами Сходу: в Шумері, Еламі, Аркаді, Лагаші» [27; С.14].

Як і в сучасному світі міжнародні договори регулювали різні питання суспільних відносин, однак характерним для того часу було регулювання саме питань військових союзів, співробітництво у мирний час, колективні репресалії і санкції щодо порушників. Більшість цих договорів були двосторонніми, однак тому часу були відомі і багатосторонні договори, зокрема у стародавньому Китаї, де існувала декілька країн, які намагалися такими договорами створити унітарні імперії з єдиною системою правового регулювання. Для договірного права цього періоду були характерними нерівноправні (васальні) угоди, які іноді мали форму односторонніх актів. Варто зазначити, що таке явище зникає у наступних періодах становлення міжнародного права із утвердженням принципу рівності сторін міжнародного договору.

Римляни вважали, що «слово, дане навіть ворогові, повинне дотримуватися». Вони були і авторами формули *pacta sunt servanda* (договори повинні виконуватися), яка досі є загальновизнаною нормою міжнародного права[8; С.27].

Зокрема в період глосаторів знаходимо зачатки принципу мирного вирішення спорів у договорах про перемир'я та про союзи; принципи недоторканості послів, яких називали *secure sunt*, тобто мовчазна гарантія безпеки як у мирний так і у військовий час; перші зачатки інститутів морського, посольського права, права війни, договірного права, інституту відповідальності.

Найрозвинутішими інститутами міжнародного права був інститут війни, де можна знайти принципи оголошення війни, принцип обміну

військовополоненими, принцип мирного вирішення військовий конфліктів, принцип постлімінія (усунення пост військових наслідків), принцип заборони віроломства та ін.

Війна і мир – ці два полюси завжди були центром уваги людства, їх досліджували богослови, філософи, політологи, юристи. Ідеєю вічного миру (принцип миру, мирного співіснування, мирного вирішення спорів) ми можемо знайти в практиці стародавнього Китаю, Індії, античній Греції, Римі та інших центрах нашої планети. Однак із появою рівних, суверенних держав це питання починається розглядатися з іншої точки зору. Як показує історія, розвиток міжнародного права це процес звуження кола питань, які вирішуються силою. Ще Кант зауважував, що завершенням правового розвитку людства має настати «вічний мир». Принцип мирного вирішення спорів сягає корінням до класичного періоду міжнародного права, однак саме ідея миру знаходять своє остаточне визнання та закріплення в статуті ООН у вигляді принципу заборони застосування та погрози силою, яки також тісно пов'язаний із принципом мирного вирішення спорів. Пройшовши значний історичний період становлення від регулювання у стародавніх відносинах до моменту закріплення у Статуті ООН, обидва принципи близько 17 століть, на нашу думку, почався новий відлік часу в процесі їх правового розвитку. Якщо людству знадобилося 17ст. для визнання заборони війн на позитивному рівні, то навряд чи одного століття достатньо для повного забезпечення їх виконання та гарантування на практиці та остаточного закріплення правосвідомості людства.

В період історичної трансформації міжнародного права із стародавнього у середньовічне право міжнародно-правові принципи, що пройшли практичне випробування, стали домінувати у міжнародно-правовому регулюванні, активно застосовується принцип незастосування сили, невтручання, нейтралітету, недоторканості офіційних представників, непорушності договору.... Отже, можна сміло констатувати, що до класичне міжнародне право має античну основу, а система римського *jus gentium*

виділяється у період пізньої античності і раннього середньовіччя як фактор змін і трансформації стародавнього міжнародного права у середньовічне. Характерною рисою середньовічних принципів міжнародного права є їх нечітка публічно-правова чи приватноправова природа. Основою міжнародно-правової трансформації стають античні імперативні принципи, загальні принципи права, що стали спільними правовими цінностями різних народів. Комплекс імперативних принципів *jus cogens*, як основа міжнародно-правового регулювання були перенесені із античної практики і стали базисом середньовічного міжнародного права.

Даний фактор характеризує принципи міжнародного права, як феномен історичний та безперервний. Принципи *jus gentium* періоду раннього середньовіччя закладені античними країнами як каркас в міжнародному праві було перенесено у середньовіччя. Даний процес трансформації захопив практично усі світові центри з урахуванням специфіки міжнародного права регіонів, і в подальшому вплине на формування універсального міжнародного права.

Правове регулювання міжнародних відносин стародавнього періоду та періоду середньовіччя мало своїм підґрунтям значну кількість відповідних принципів. Наявність такої великої кількості принципів для регулювання найдавніших міжнародних відносин пояснюється їх найбільшою важливістю та суспільною необхідністю. Система міжнародного права цього періоду створюється перш за все на загальних принципах права, що знайшли своє закріплення у сучасному праві, зокрема на принципах справедливості, гуманності, захисту прав людини, рівності перед законом, та загальних принципах міжнародного права, що «дожили» сучасності, зокрема, принцип мирного вирішення спорів, принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань, непорушності кордонів, які отримали своє нормативне визнання в сучасних універсальних міжнародно-правових актах. Незважаючи на відсутність системи міжнародного права, з'являються та утверджуються майбутні галузеві принципи міжнародного права: визнання, взаємність,

ввічливість, найбільшого сприяння, національного режиму, свободи відкритого моря, які стануть основою для формування основних інститутів, а пізніше і галузей сучасного міжнародного права. Особливого значення серед т.з. галузевих принципів набувають прототипи принципів гуманітарного права. Ознаменувавшись періодом права війни, докласичне міжнародне право формує потужний базис міжнародно-правового регулювання військових конфліктів, з'являються принципи мирного вирішення спорів, оголошення війни, обмеження засобів ведення війни. Принципи субординації, гостинності, еквівалентності, права сильнішого, принципи справедливої війни так і залишилися історичними принципами докласичного періоду міжнародного права, однак в наслідок історичної трансформації знайшли своє друге народження у відповідних принципах координації, найбільшого сприяння та національного режиму, взаємності, принципі рівності, гуманізму..

Список використаних джерел:

1. Институтции Гая. Текст и перевод с введением и примечаниями. Изд. Ф. Дыдынского. Варшава. Типография К.Ковалевского. 1892. – 540 с.
2. Dickinson E. The equality of states in international law. Cambridge. Harvard University press. 1920. – 424 p.
3. Shih – Tsai Chen. Equality of States in Ancient China. // American Journal of International Law. No. 4. Vol. 35. 1941. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.jstor.org/stable/2192565>
4. Буткевич О.В. Становлення і розвиток міжнародного права в стародавній період: Дис. . канд. юрид. наук. Спец. 12.00.11 - міжнародне право. - Київ, 2002. -218с.
5. Циммерман М. История международного права с древнейших времен до 1918 года. - Прага: Тип. Русского юридического фак. в Праге, 1924. – 382 с.
6. Буткевич О. В. У истоков международного права - Ассоциация Юридический центр.- науч. изд. - СПб.: Изд-во Р.Асланова "Юридический центр Пресс", 2008. - 881 с.
7. Мережко А.А. Идея международного прав (историко-социологический очерк / Александр Мережко. – К.: Юстиниан, 2010. – 136с.
8. Международное право: Учебник/ Под ред. Г.И. Тункина. – М.: Юрид. лит., 1994. - 512с.
9. Васильев Л.С. Проблемы генезиса Китайского государства. – М.: Наука, 1983. – 327 с.

10. Колосовская Ю.К. Гостеприимство в системе *jus gentium* древнего Рима // Древнее право. – 1999, № 1 (4) .- С.86-98.
11. Саидов А.Х. Международное право прав человека: Учебное пособие. – М.: МЗ Пресс, 2002. - 197 с.
12. Bederman D. *International Law in Antiquity*. Cambridge University Press. 2001. – 322 p.
13. Bauslaugh R.A. *The Concept of Neutrality in Classical Greece*. 1991. – 316 p.
14. Numelin R.. *The Beginnings of Diplomacy. A sociological study of intertribal and international relations*. London. Oxford University Press. Ejnar Munksgaard. Copenhagen. 1950. – 372 p.
15. Cooper J.S. *Reconstructing History from Ancient Inscriptions: The Lagash – Umma Border Conflict Sources from the ancient Near East*. Vol.2., F1. Malibu, CA, Undena Publications, 1983. – 61 p.
16. *Les documents épistolaires du palais de Mari. Tome II. Littératures anciennes du Proche – Orient - 16*. Les Éditions du Cerf. Paris. 1998. –688 p.
17. Sun Tzu *The Art of War*. - Oxford University Press, 1963 – 197p.
18. *Законы Ману*. - М.: «Издательство восточной литературы», 1960. - 354с.
19. Кальянов В.И. Некоторые вопросы внешнеполитических воззрений в Древнеиндийском Эпосе. // Махабхарата. Книга пятая. Удьюгапарва или книга о старании. Ленинград: Издательство “Наука”. Ленинградское отделение. 1976. – С. 399 - 427
20. Махабхарата. Книга пятая. Удьюгапарва или книга о старании. Ленинград: Издательство “Наука”. - 1976. – 592 с.
21. Конфуций. Лао-цзы. Мудрецы Поднебесной. - Симферополь: «Реноме», 2003. – 377 с.
22. Мартенс Ф. Современное международное право цивилизованных народов.–т.1. издание четвертое, дополненное и исправленное. С. - Петербург. Типография А.Бенке. 1898. – 434 с.
23. Левин Д.Б. История международного права. - М.: Издательство ИМО, 1962. – 136 с.
24. Таубе М. История зарождения современного международного права (средние века). Том I. Введение и часть общая. С. - Петербург. Типо – Литография П.И.Шмидта. 1894. - 370 с.
25. Broughton T.R.S. *Continuity and Conflict in the Ancient Near East*. XIII International congress of Historical Sciences. Moscow August 16 – 23, 1970. “Nauka” Publishing House. Central Department of Oriental Literature. Moscow. 1970. – 24 p.
26. Rostovtseff M. *International relations in the ancient world*. // *The History and Nature of International Relations / Ed. by E.Walsh*. New York. The Macmillan Company. 1922. – P. 31 - 65
27. Numelin R.. *The Beginnings of Diplomacy. A sociological study of intertribal and international relations*. London. Oxford University Press. Ejnar Munksgaard. Copenhagen. 1950. – 372 p.

28.Талалаев А.М. Международные договоры рабовладельческого общества // Известия высших учебных заведений. // Правоведение. -1960. - № 3. - С. 134 - 138

Basic Principles of Pre-classical International Law

Summary

In the period of the historical transformation of international law from the ancient to medieval law, international legal principles that have undergone a practical test have become dominant in international legal regulation, the principle of non-use of force, non-interference, neutrality, inviolability of official representatives, inviolability of a treaty is actively applied ... Thus, it is safe to state that the classical international law has an ancient basis, and the system of Roman *jus gentium* stands out in the period of late antiquity and early Middle Ages as a factor of change and transformation of ancient international law in the medieval period. A characteristic feature of the medieval principles of international law is their fuzzy public-law or private law nature. The basis of international legal transformation is ancient imperative principles, general principles of law, which have become common legal values of different peoples. The complex of imperative principles of *jus cogens*, as the basis of international legal regulation, was transferred from ancient practice and became the basis of medieval international law.

This factor characterizes the principles of international law, as a phenomenon of historical and continuous. The principles of *jus gentium* of the early Middle Ages were laid down by the ancient countries as a framework in international law was transferred to the Middle Ages. This process of transformation has captured virtually all world centers, taking into account the specifics of international law of the regions, and in the future will affect the formation of universal international law.

The legal regulation of international relations of the ancient period and the Middle Ages had a large number of relevant principles. The presence of such a large number of principles for regulating the oldest international relations is due to

their greatest importance and social necessity. The system of international law of this period is created primarily by the general principles of law, which have been consolidated in modern law, in particular on the principles of justice, humanity, human rights protection, equality before the law, and the general principles of international law that have "survived" modernity, in particular, the principle of peaceful settlement of disputes, the principle of faithful fulfillment of international obligations, the inviolability of borders, which have received their normative recognition in modern universal international legal acts. In spite of the absence of a system of international law, future branch principles of international law appear: the recognition, reciprocity, politeness, the greatest favor, the national regime, open sea freedoms, which will become the basis for the formation of the basic institutions, and later also branches of modern international law. Special significance among the so-called industrial principles become prototypes of the humanitarian law principles. Knowing the period of the right to war, pre-classical international law forms a powerful basis for international legal regulation of military conflicts, principles of peaceful settlement of disputes, declaration of war, restrictions on means of warfare appear. Principles of subordination, hospitality, equivalence, the rights of the stronger, the principles of a just war remained the historical principles to the classical period of international law, but as a result of historical transformation they found their second birth in the corresponding principles of coordination, the greatest favor, and national regime, reciprocity, the principle of equality, humanism.